
REFLEXIE

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA AKO FENOMÉN OBNOVUJÚCEJ SA HISTORICKEJ PAMÄTI?

FERDINAND VRÁBEL

VRÁBEL, F.: WWI as a Phenomenon of National Memoirs Renewal?

Vojenská história, 4, 16, 2012, pp 108-123, Bratislava.

In the reviewed paper the author generally deals with the perception of WWI in numerous national historiographies and the perceptions of WWI as collective memoirs. The paper is based on foreign publications as well as Czech and Slovak sources. The paper is written in the form of a composition. In its individual sections the author interprets the relatively complicated issue of the responsibility for unleashing WWI, the problem of its time delineation, connections with other armed conflicts (especially those in the 19th and 20th centuries) and some other partial moments. The paper brings up ideas from the more recent works of fabular nature that treat the subject-matter of WWI.

Military History. WWI. Reflexions.

Aj keď už pomerne časovo vzdialená, zostáva prvá svetová vojna (ale aj ďalšie dejinné udalosti či obdobia ako medzivojnové dvadsaťročie, Mnichovská dohoda, Viedenská arbitráž, druhá svetová vojna, alebo roky 1956, 1968 či 1989) miestom pamäti, ale v rozličnej intenzite. Významné historické udalosti a osobnosti sa spravidla pripomínajú v súvislosti s okrúhlymi výročiami a z tohto hľadiska možno práve v rokoch 2014 – 2018 očakávať zvýšený záujem aj o prvú svetovú vojnu.¹ Už súčasníci zaznamenali, že Veľká (alebo Svetová) vojna (až neskôr nazvaná prvá svetová vojna) znamenala už od samého

¹ Britský premiér David Cameron 6. novembra 2012 rozhodol, aby študenti každej štátnej strednej školy v období 2014 – 2019 navštívili bojiská prvej svetovej vojny na západnom fronte. Veľká Británia aj v čase globálnej ekonomickej krízy vynaloží na tento účel finančné prostriedky v objeme 5,3 milióna libier a na všetky akcie pripomínajúce storočnicu prvej svetovej vojny, dovedna 50 miliónov libier. Podľa Camerona je Veľká vojna „fundamental part of our national consciousness“. Podľa premiéra, Británia má povinnosť uctiť si tých, ktorí slúžili, spomínať na tých, ktorí zomreli a zabezpečiť, aby poučenia, ktoré sme získali, žili s nami navždy.

Online: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2216074/First-World-War-Centenary-David-Cameron-orders-school-visit-First-World-War-trenches-mark-100-years-conflicts-outbreak.html>

začiatku takú udalosť, pri ktorej mnohí tušili, že prinesie zásadné zmeny a v dôsledku nej sa Európa, ba aj celý svet, podstatne zmení. Vojna trvala približne štyri a pol roka, stála životy 8 miliónov vojakov a 20 miliónov ranených,² desaťtisíce civilných obetí, 3 milióny ľudí zomrelo na nemoci a epidémie (počet obetí španielskej chrípky sa uvádza dokonca na 20 miliónov³), boli spustošené rozsiahle územia predovšetkým v Európe a mala za následok najvýznamnejšie politické zmeny v európskych dejinách. Z tohto hľadiska je zaujímavý názor britsko-rakúskeho filozofa Eliasa Canettiho (1905 – 1994), ktorý ako jeden z prvých mysliteľov prišiel s názorom, že 20. storočie sa začalo práve až prvou svetovou vojnou.⁴ Prítom ak mnohí kauzálne spájajú prvú a druhú svetovú vojnu, treba si uvedomiť aj súvislosť prvej svetovej vojny s prusko-francúzskou vojnou v roku 1870, vtedajšie obrovské reparácie, ktoré muselo Francúzsko Nemecku zaplatiť (hoci sa bojovalo na území Francúzska!) a aj stratu Alsaska-Lotrinska, čo celkom opodstatnene vyvolávalo snahy o revanš u Francúzov.⁵ Na toto sa ale často zabúda.

Hoci sa do mierových zmlúv uzavretých v rokoch 1919 – 1920 dostalo aj ustanovenie o vine Nemecka za rozpútanie vojny,⁶ čo malo túto otázku „definitívne“ vyriešiť a aj právne kodifikovať, nestalo sa tak, otázka je stále otvorená a veľa problémov s ňou spojených sú dodnes živé. Napriek rozsiahlej literatúre nie je otázka, kto rozpútal prvú svetovú vojnu, respektíve, kto je za ňu zodpovedný, spoľahlivo a jednoznačne zodpovedaná, a dokonca nie je jasná ani otázka, či ju niekto „rozpútal“ alebo či vojna iba „vypukla“.⁷ Často sú odpovede na túto otázku – aj dlhé desaťročia po skončení prvej svetovej vojny – poznačené aj národnosťou autorov⁸ a ideologickými hľadiskami. Napríklad nemecký historik Gerhard Ritter veľmi rezolútne odmietol inak uznávanú knihu tiež Nemca Fritza Fischera,⁹ podľa ktorého

² Tieto údaje sa v rôznych publikáciách a u rôznych autorov líšia a niekedy veľmi podstatne. HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zväzok 1914 – 1939*. Bratislava : MO SR, 1996, s. 90, uvádzajú 9 miliónov 442-tisíc padlých, z toho z územia Slovenska 69 000.

³ MALKOV, V. L. (ed.). *Pervaja mirovaja vojna. Prolog XX. veka*. Moskva : Nauka, 1998, s. 7.

⁴ CANETTI, Elias. *Masa a moc*. Praha : Academia, 2007.

⁵ VASJUKOV, V. S. *Mir na poroge vojny*. In MALKOV, ref. 3, s. 26-30.

⁶ Článok 231 Versailleskej mierovej zmluvy uzavretej 28. júna 1919, stanovoval, že výlučnú vinu za rozpútanie vojny má Nemecko: „*The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies.*“ Napriek tomu, že tento článok bol k pôvodnému návrhu textu mierovej zmluvy pripojený až dodatočne ako kompromisný krok, ktorý bol vlastne ústretový voči Nemecku, pretože len potom Francúzsko a Belgicko súhlasili so znížením reparácií zo strany Nemecka, vyvolal u Nemcov nespokojnosť a dodnes je vnímaný ako zbytočné poníženie Nemecka.

⁷ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a velká válka 1914–1918*. Praha : Lidové noviny, 2001, s. 15.

⁸ Názorným príkladom je kniha nemeckého autora Waltera HUBATSCHA *Germany and the Central powers in the World War 1914–1918*. Lawrence : University of Kansas Publications Social Science Studies, 1963. Hubatsch napríklad na s. 3 tvrdí, že nie je opodstatnené hovoriť o nemeckých plánoch na vládnutie sveta, čo je v priamom rozpore hoci aj s výsledkami iného významného nemeckého historika Fritza FISCHERA: *Grif nach der Weltmacht* alebo aj Ludwiga DEHIO: *Germany and World Politics in the Twentieth Century*. New York- Londýn 1959. Je príznačné, že zatiaľ čo sa Hubatsch na strane 6 zmieňuje o panslavizme, akosi na pangermanizmus zabudol.

⁹ FISCHER, ref. 8.

sa Nemecko snažilo vo Veľkej vojne uchopiť nadvládu nad svetom.¹⁰ Podľa Fischera bolo Nemecko pripravené siahnuť po vojne, aby samo seba „inštalovalo“ ako „Weltmacht“, svetovú veľmoc, pretože jeho vedúci predstavitelia pocítovali, že Nemecko má právo zaujať miesto bok po boku iných veľmocí, ktoré sa etablovali už v časoch pred jeho zjednotením. Podobné názory mal aj Ludwig Dehio, ktorý však inak niektoré Fischerove tézy kritizoval.¹¹ Podľa Dehia jestvuje kontinuita medzi prusko-nemeckou a nacionálnosocialistickou snahou o hegemoniu v Európe. Existoval súvislý rad panovníkov, vojvodcov či vodcov, ktorých snahy neuspeli v dôsledku opozície okolitých štátov: (Flügelmächte). Takých panovníkov stelesňujú podľa neho napríklad: Karol V., Filip II., Ľudovít XIV., Napoleon, Viliam II. a Hitler.¹²

Jednou z významných otázok, ktorá sa riešila od počiatku konfliktu, ale ktorú sa nepodarilo vyriešiť dodnes, je nielen otázka viny za vojnu, ale následne aj s ňou spojené problémy mieru, či „spravodlivého“ mieru, reparácií a s nimi súvisiaca otázka, či druhá svetová vojna nebola už v zárodku oných mierových zmlúv uzavretých v rokoch 1919 – 1920? Viac ako mierové zmluvy, či ich považujeme za spravodlivé alebo nespravodlivé, však k druhej svetovej vojne prispela zrážka dvoch nezmieriteľných ideológií, ktorým cestu otvorila naozaj prvá svetová vojna. Najprv vznikol komunistický systém v Rusku, neskôr fašizmus v Taliansku a potom nacistický systém v Nemecku. Ďalší vývoj bol iste komplikovaný, ale tieto ideológie mali v sebe od počiatku zakomponovanú aj snahu o ovládnutie čo najväčšieho počtu susedných krajín, ak nie celého sveta. Je vcelku jedno, či sa to dialo pod heslami „nového poriadku“, „Novej Európy“, „svetovej revolúcie“, atď. Toto sa dalo dosiahnuť len za cenu nového vojnového konfliktu. Súboj týchto dvoch systémov a svetonázorov na život a na smrť preto bol len otázkou času, aj keď dočasne dokázali z taktických dôvodov koexistovať, obchodovať a aj uzavrieť „pakt o neútočení“.

Podľa rakúskeho historika Manfreda Rauchensteinera na otázku, kto zaviniť prvú svetovú vojnu, neexistuje jednoznačná odpoveď.¹³ Ale inak bolo Rakúsko-Uhorsko za rozpútanie vojny zodpovedné, respektíve spoluzodpovedné, aj keď ju chcelo obmedziť len na Balkán a urobiť tam „poriadok“. Po prvých neúspechoch sa monarchia dostávala do čoraz väčšej závislosti od Nemeckej ríše, pretože to bola jediná možnosť, ako ukončiť vojnu takým spôsobom, aby monarchia zostala zachovaná. Na začiatku roka 1918 boli Nemecko a Rakúsko-Uhorsko, aj v dôsledku udalostí v Rusku, na vrchole svojich vojenských úspechov, ale už o niekoľko mesiacov sa začal nezadržateľný úpadok a nastúpila sa cesta k zrušeniu a ku konečnému rozpadu monarchie znútra.

Väčšina autorov – ak nepočítame neobjektívnych obhajcov nemeckého agresívneho militarizmu alebo rakúsko-uhorského ťahu za novými územiaми na Balkáne – sa kloní k názoru, že k svetovej vojne viedol zložitý komplex hospodárskych, politických a spoločenských príčin a že to bolo viac-menej nechcené vyústenie krízového vývoja európskej spoločnosti v závere 19. a na začiatku 20. storočia. Sú však aj také pohľady, podľa ktorých

¹⁰ RITTER, G. Eine neue Kriegsschuldthese. In *Historische Zeitschrift*, 194, 1962, pretlačené v *Deutsche Kriegsziele (1914–1918)*, ed. Ernst W. Graf Lynar, Frankfurt am Main – Berlin, 1964, JOLL, J. The 1914 Debate Continues. In *Past and Present*, 34, 1966, s. 100-113, 101.

¹¹ DEHIO, ref. 8

¹² BERGHAIN, V. R. Ludwig Dehio. In WEHLER, Hans-Ulrich (vyd.). *Deutsche Historiker*. Göttingen 1973, s. 473-492, 486.

¹³ RAUCHENSTEINER, M. *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Graz Wien-Köln 1993, s. 15.

vojnu zapríčinila len reťaz iracionálnych náhod a protikladov, ktoré sa mohli riešiť aj inou cestou, než silou.¹⁴ Interpretácia komplexu otázok spojených s výkladom o prvej svetovej vojne je jedným z najnázornejších ukážok spojených s problematikou objektivity a subjektivity pri výklade dejín, veď každý historik je súčasťou svojho prostredia a nemôže sa z neho z rôznych príčin celkom vymaniť, aj keby to neviem ako veľmi chcel: historik je aj sám „súčasťou svojej témy“ (Stéphane Audoin-Rouzeau). Okrem toho je tu ešte aj otázka časového odstupu od udalostí: kedy sa nedávna súčasnosť stáva vlastne históriou? Je to dané len uplynutím určitého času, sprístupnením čo najúplnejšieho súboru dokumentov, úmrtím všetkých pamätníkov, alebo ešte aj ďalšími aspektmi?

Ako sa na otázku zodpovednosti za vznik vojny pozerali niektorí naši významní predstavitelia, ktorí boli sami súčasťou a významnými dejateľmi podieľajúcimi sa na udalostiach v rokoch 1914 – 1919? Nemožno uvádzať všetkých, ale na ukážku uvediem len troch z najvýznamnejších: T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a K. A. Medveckého. Podľa Tomáša Garrigue Masaryka „*Při posuzování viny nerozhodují jen jednotlivosti, zdali ten neb onen nařídil mobilisaci a jiné válečné přípravy o několik hodin nebo dnů dříve, či později; otázka je, kdo nejvíce přispěl k té celkové politické atmosféře, z níž válka, když dána příležitost, vznikla takorůzka mechanicky. Vinen jest – v Německu i v Rakousku-Uhersku – imperialism a imperialistický militarism. Německý imperialism, jak v poslední době byl formulován a veden pangermanisty, byl v podstatě násilnický... Rakousko má velikou část viny, a podle toho také dopadl jeho osud a trest. Rakousko mohlo (divným způsobem učinilo to poněkud pozdě) za Sarajevo žádat satisfakci; v tom souhlasily všechny státy; ale Rakousko má vinu, že přemrštěným požadavkem na Srbsko válku s Ruskem riskovalo a provokovalo; ve Vídni a Budapešti se po atentátu sarajevském proti Srbsku lhalo, že srbská vláda čin zosnovala... Německo má stejně vinu, že neužilo anglického návrhu a neuspořádalo schůzku císařů, králů a presidentů anebo zahraničních ministrů, aby o sporu ústně a do očí jednali. ...válka 1914 je nutným následkem rozšířeného pěstitního práva a militarismu, neúčinněji, přímo filosoficky a vědecky formulovaného a propagovaného v pruském Německu. Proto největší vinu na válce má pruství.*“¹⁵

Milan Rastislav Štefánik si to formuloval nasledovne: „*Slovania, Česi – Slováci, Poliaci, Slovinci, Srbi a Chorváti, vy, ktorí kráčate v zbroji proti hraniciam francúzskym, neza-búdajte, že nemecko-maďarská spupnosť a nenásytnosť vyvolala túto válku. Ničomníkom musí byť alebo slepým, hluchým a pomateným, kto by tvrdil opak. Dejiny neúprosne vydajú svedectvo o pravde.*“¹⁶ K prvej svetovej vojne, jej príčinám i k jej priebehu možno vztá-hovať aj známy Štefánikov výrok: „*Nemôžeme udalosti tvoriť. Tie sú výsledkom tisíc faktorov, na ktoré nemáme na všetky vplyv. Môžeme im však dať určitý smer, útvár.*“¹⁷ Vieme, že Štefánik sa tohto svojho názoru držal aj v praxi a udalosti prvej svetovej vojny, pokiaľ sa týkali najmä Francúzov, Čechov a Slovákov, sa snažil aj ovplyvňovať a tvoriť.

¹⁴ LOEWENSTEIN, B. *O nacionalismu a revolucích*. Praha 1991, s. 53.

¹⁵ MASARYK, T. G. *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha : Čin a Orbis, 1925, s. 80-84.

¹⁶ Takto charakterizoval zodpovednosť za vznik vojny v koncepte svojho vyhlásenia pre slovanských príslušníkov rakúsko-uhorskej armády Milan Rastislav Štefánik. KŠIŇAN, M. *Štefánik a ideológia československého odboja*. In *Odkaz M. R. Štefánika a jeho vplyv na výchovu občanov SR k vlastenec-tvu*. Dunajská Lužná Bratislavský samosprávny kraj, 2011, s. 12.

¹⁷ In *Odkaz M. R. Štefánika*, ref. 16, obálka strana 4.

A do tretice, Karol Andrej Medvecký už s istým odstupom napísal o zodpovednosti za vznik tejto svetovej kataklyzmy tieto slová: „*O ďalších a bližších zaviňovateľoch obrovského toho zápasu štátov a plemien ešte nepadlo posledné slovo, predsa však náš historik Pekař nie bez základu tvrdí, že vojnu váhavému Rakúsko-Uhorsku naliehavo odporúčal bojovne naladený nemecký cisár Vilhelm II. a jeho kancelár Bethmann Hollweg. Pravda, Berlín a Viedeň snažia sa zodpovednosť za hrozné krviprelieanie a ožobráčenie i rozvrat celej Európy presunúť na mocnosti Dohody, hoci nemožno tajiť fakt, že vojna našla Rusko a Anglicko hodne nepripravené. O tomto píše na slovo vzatý odborník a spolupracovník rakúsko-uhorského ministra Bertholda, že útočné úmysly Dohody boli len „relatívne a eventuelné“, preto že vždy dúfala, že svoje ciele (oslabenie Rakúsko-Uhorska a izolovanie Nemecka) dosiahne aj cestou nekrvavou. Oproti tomu príkre rakúsko-uhorské postupovanie proti malému Srbsku smerovalo vedome-nevedome ta, aby Dohoda roku 1914 vojensky nepripravená, strhnutá bola do vojny. Medzi rakúsko-uhorskými zaviňovateľmi vojny nemalú rolu hrali Maďari, túžiaci po teritoriálnom výboji k moru...*“¹⁸ Vo všetkých týchto stanoviskách je obsiahnutá, samozrejme, aj straníckosť našich predstaviteľov, veď inak to ani nie je možné, sami boli účastníkmi konfliktu a vtedy bolo treba zaujať jednoznačne rozhodné stanovisko. Podobne to predsa robili aj predstavitelia iných národov na oboch stranách frontu. Po takmer 100 rokoch treba zaujať už menej stranícke a objektívnejšie stanovisko, ktoré by zohľadňovalo obavy, snahy, úmysly a plány oboch strán, opakovane sa presviedčame, že to tak nie je.

V súčasnosti možno pozorovať premeny prístupu a vzťahu k prvej svetovej vojne v rôznych obdobiach. V prvých povojnových rokoch sa vyzdvihovali hrdinovia, oslavovali sa vlastné víťazstvá, pripomínali sa padlí vojaci a obeť medzi civilným obyvateľstvom. Veľká pozornosť sa musela venovať aj otázkam hraníc, najmä nových, a ich obhajovaniu, neskôr riešeniu problémov spojených s ich prípadnou revíziou. V máji roku 2011 zomrel v Austrálii posledný skutočný svedok bojov v prvej svetovej vojne – Claude Stanley Choules. Podľa názoru viacerých historikov vojny sa jeho smrťou definitívne stala minulosť históriou. Švédsky akademik Peter Eklund v tejto súvislosti v tom istom roku pre novembrové číslo (2011) mesačníka *History Today* napísal, okrem iného, tieto slová: „*Nutkanie, že by sa mala zavrieť priepasť času je dnes ešte akútnejšie, pretože už nežije ani jeden z očitých svedkov prvej svetovej vojny. Vášne, ktoré vyvolávala, už utíchajú. To môže umožniť hlbšie porozumenie tohto konfliktu lepšie, než keď boli nažive jeho účastníci. Historici si užívajú tento odstup, a to je dobre. Ale zároveň niečo mizne,*“ domnieva sa švédsky akademik. Všetkým historikom tak vyvstáva veľká úloha zhodnotiť Veľkú vojnu objektívne.¹⁹ V ďalšom texte poukážem na to, že napriek tomu, že už nežijú súčasníci prvej svetovej vojny, Eklund sa mylí, ak si myslí, že „*vášne, ktoré vyvolávala, už utíchajú*“. Je to dané aj tým, že z neutrálneho Švédska vyzerá situácia v strednej a východnej Európe trošku inak, ako priamo v tomto prostredí, a aj preto, že Eklund zabudol na to, že napríklad v krajinách strednej a východnej Európy vrátane bývalého Sovietskeho zväzu, sa o týchto otázkach až do roku 1989 nemohlo slobodne diskutovať. A tak sa táto problematika v posledných dvoch desaťročiach otvorila na inej úrovni nielen v akademickom prostredí, ale aj – a to spôsobuje najväčšie problémy – v politike a publicistike. Ale problematika prvej svetovej vojny

¹⁸ MEDVECKÝ, K. A. *Slovenský prevrat I*. Bratislava : Komenský, vydavateľská a literárna spoločnosť, 1930, s. 49-51.

¹⁹ BERÁNEK, J. (Úvodník). In *Historie a vojenství*, roč. LX, č. 4/2011, s. 1.

sa oživuje nielen v strednej a východnej Európe (v Rusku ide hlavne o na ňu nadväzujúcu občiansku vojnu²⁰), ale aj na Západe.

Už pred niekoľkými rokmi sa obdobiu prvej svetovej vojny začala venovať zvýšená pozornosť aj v Českej republike, a to, predovšetkým, zásluhou Československej obce legionárskej (ČsOL). Táto po roku 1989 obnovená najvýznamnejšia organizácia našich legionárov v predstihu začala pripravovať celý rad akcií spojených s blížiacim sa výročím formovania československého zahraničného vojska. Ide o viacero projektov v rámci programu „Legie 100“ – výstavy, prednášky, návštevy bojísk na západnom, južnom i východnom fronte a predovšetkým o významný plán stavby repliky „legiovľaku“, v akom naši legionári žili v Rusku takmer tri roky na Transsibírskej magistrále. Podľa plánu a makety, ktoré vypracoval legionársky historik Milan Žuffa – Kunčo sa už v Českej republike renovujú príslušné železničné vozne tak, aby boli vernou replikou „teplušky“, lazaretného vagónu, železničnej pošty, dielenských vagónov (šitie uniforiem a bagančí, opravy súčiastok zbraní a lokomotív), kuchyne, pekárne atď. Vlak by mal jazdiť od roku 2014 po celej Českej republike a v prípade dohody aj na Slovensku. Významný je aj projekt *Krv legionára*. Odhaduje sa, že v Českej republike žije dnes asi 800 000 potomkov legionárov a v rámci tohto projektu by sa mali dať vyhľadať na internete údaje o ich predkovi – príslušníkovi čs. légii. Za zmienku stojí aj práca so stredoškolskými študentmi, v rámci ktorej už niekoľko rokov prebiehajú študentské vedecké konferencie za účasti študentov gymnázia z Olomouca a gymnázia v Trenčine. Tieto konferencie organizujú obe školy s odbornou pomocou M. Žuffu – Kunča striedavo v Olomouci a Trenčine. Predpokladá sa, že do tohto projektu sa v budúcnosti zapojí aj jedno bratislavské gymnázium.

Veľmi pekné výsledky už aj doteraz priniesli aktivity Českej republiky a ČsOL v Rusku, najmä v oblasti Uralu. Podľa dohody uzavretej medzi ČsOLa Permským krajom sa v tejto oblasti v nadväznosti na spoluprácu v minlom období do roku 2018 plánujú vedecké konferencie o občianskej vojne a pôsobení légii v oblasti Uralu, vyhľadávanie hrobov legionárov a odhalenie niekoľkých pomníkov našim padlým, ocenenie veteránov Veľkej vlasteneckej vojny, výstavy, filmové festivaly a vydanie spoločných publikácií na túto tému. Veľmi významná je v tejto súvislosti práca so širšou verejnosťou a mládežou, ktorej výsledkom je zriadenie a otvorenie vôbec prvého Múzea občianskej vojny v Rusku na železničnej stanici Kyn a príprava turistického okruhu, ktorého trasa spojí miesta bojov československých légii v tejto oblasti. S prezentáciou tejto turistickej destinácie, o ktorú je už teraz v Čechách veľký záujem, sa počíta v lete 2014 v Prahe pri príležitosti stého výročia vzniku Českej družiny. Mládeže sa týka zámer usporadúvať každé leto spoločný legionársko-vojenský letný tábor pre českú a ruskú mládež v Lysvenskom okrese Permskej oblasti. Tábor bude organizovať administrácia Lysvenského okresu v spolupráci so školou pre budúcich ruských policajtov, čo má veľký význam pre to, aby sa budúca ruská generácia oboznamovala s objektívnym pohľadom na udalosti pred sto rokmi nielen na Urale, ale v celom Rusku.

Podľa najnovších informácií z českej historickej obce, pripravuje sa v Českej republike – na historických pracoviskách, v archívoch, v múzeách, galériách už na rok 2014 celý rad podujatí ako konferencie a semináre historikov a vojenských historikov a, samozrejme, aj rôzne výstavy a vydanie publikácií s tematikou prvej svetovej vojny, légii, života zajatcov i situácie v zázemí. Vo Francúzsku sa už po roku 1945 Veľkej vojne nevenovala taká veľká

²⁰ Pozri príspevky uverejnené v zborníku z konferencie Občianska vojna na Urale, ktorá sa uskutočnila v meste Kungur v roku 2011: *Graždanskaja vojna na Urale. Materialy meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, g. Kungur, 7 – 8 okt'jabrja 2011 g.* Perm 2011.

pozornosť ako v medzivojnovom období. Svedčí o tom aj skutočnosť, že prvé múzeum tejto vojny s novou expozíciou zriadili vo Francúzsku až v roku 1992 (!). V posledných dvoch desaťročiach sa však zaznamenáva zvýšený záujem o prvú svetovú vojnu a aj istý posun v jej vnímaní ako u bežných obyvateľov, tak aj zo strany štátu a jeho predstaviteľov. Podľa francúzskeho historika Audoin–Rouzeaua prispeli k tomu jednak niektoré úspešné literárne a filmové diela s námetom prvej svetovej vojny, ďalej záujem historikov, ktorý sa prejavil aj výskumom verejnej mienky a aj zmena prístupu francúzskych oficiálnych miest k organizovaniu pietnych aktov. Súčasne v 90. rokoch došlo následne po páde komunizmu nielen k návratu vojny do európskeho prostredia (rozpad Juhoslávie), ale aj k oživeniu diskusie o dôsledkoch prvej svetovej vojny, otázke hraníc, národnostných menšín. Bola aj spochybnená mapa strednej Európy v jej zdanlivej „nedotknuteľnosti“...²¹

V širšom okruhu čitateľov a divákov sa stretli so zvýšeným záujmom odborné aj populárne diela, publikované memoáre, filmové spracovania a dokonca aj komiksy. Audoin–Rouzeau súčasne pripomína, že posledný – ale netypický – francúzsky veterán a priamy účastník prvej svetovej vojny, Lazare Ponticelli, zomrel v marci 2008. Netypický preto, lebo to bol vlastne do Francúzska prisťahovaný Talian a na front odišiel už v roku 1914 dobrovoľne z vďačnosti ku krajine, ktorá ho prijala. Po vstupe Talianska do vojny odmietol Francúzsko opustiť a musel byť na hranice odvedený násilím. Pritom aj u francúzskych vojakov, ktorí padli v prvej svetovej vojne, nastal posun od ich počiatočného chápania ako hrdinov do polohy „obetí“. Na Ponticelliho pohrebe sa zúčastnil aj vtedajší francúzsky prezident Nicolas Sarkozy, smútočný obrad sa konal v Invalidovni a televízny prenos z neho sledovali milióny divákov. V roku 2007 bol pietny akt na pamiatku padlých v prvej svetovej vojne preložený na verdunské bojisko (Douaumont) a v roku 2009 sa pri hrobe Neznámeho vojaka na námestí Étoile spolu so Sarkozym poklonila padlým vo vojne aj nemecká kancelárka Angela Merkelová.²²

Je zaujímavé, že podľa výskumov verejnej mienky kládli vo Francúzsku mladší respondenti prvú svetovú vojnu na poprednejšie miesto z hľadiska dôležitosti pre dejiny 20. storočia, než respondenti starší. Podľa Audoin–Rouzeaua to znamená, že „dôležitosť udalosti vo vnímaní rastie s výmenou generácií“. Súčasníci – prvá generácia – sa snažila vyrovnat' sa so stratami a tomu malo napomáhať predovšetkým smútenie, stavby pomníkov a pietne akty pri nich. Tento aspekt sa oslabil u príslušníkov druhej generácie, ale jej príslušníci ešte v týchto aktoch pokračovali. Často ich už ale pritom spájali aj s padlými v druhej svetovej vojne, najmä u tých pomníkov padlých z prvej svetovej vojny, na ktoré pripevnili tabule s menami padlých v druhej svetovej vojne. Tu prichádzalo ale k miešaniu oboch komemorácií, pričom ale každý z týchto konfliktov bol iný a mal iné súvislosti, a to aj napriek veľmi častým tvrdeniam, že druhá svetová vojna tesne súvisí s prvou a je s ňou organicky spojená. Iné je to už u tretej a štvrtej generácie, ktoré už takú potrebu truchliť nemajú a na udalosti sa skôr pozerajú z hľadiska dejín, a nie rodinných tráum. Preto aj taká veľká a významná literatúra, ako je francúzska, cíti potrebu vracat' sa k udalostiam prvej svetovej vojny. Tým sa možno dá vysvetliť aj úspech vojnového románu *Polia cti*

²¹ AUDOIN–ROUZEAU, S. První světová válka a její zpřítomnění ve francouzské společnosti (1989–2008). In *Český časopis historický*, 109/2011, č. 1, s. 5–13.

²² Tamže, s. 6, 8.

od autora Jeana Rouauda²³ a rovnako aj úspech filmu *Iba život* Bertranda Taverniera²⁴ a ďalších, predovšetkým aj u nás známeho diela Christiana Cariona *Šťastné a veselé* z roku 2005 o spontánnom, neoficiálnom, a, žiaľ, aj iba krátkodobom „Vianočnom prímerí“ v roku 1914.²⁵ Napriek tomu, že tento film – aké príznačné! – kritika prijala chladne, u divákov mal obrovský úspech a na filmovom festivale v Cannes ho prítomní odmenili dlhotrvajúcim potleskom postojáčky. Ako napísala jedna z diváčok: „*Šťedry večer roku 1914. Píseň „Tichá noc“ zpívaná německým tenorem, kterou doprovodí, z nepřátelského zákopu, skotský dudák. A najednou se dá zapomenout na nenávisť, nepřátelství, zimu, válku. Píseň, která pro vojáky tří armád znamenala nejen krátké příměří, kdy si připili francouzským šampaňským, vzájemně si ukázali fotografie svých žen, společně se pomodlili, pohřbili mrtvé. Ale byl to i začátek něčeho těžko pochopitelného. Válka, ve které si lidé vyměňují adresy s nepřítelem, aby se mohli setkat až bude po všem. Jenže kouzlo vánoc nepocítil každý...“²⁶ Ale tu sa už zrejme odráža aj silná vlna súčasného pacifizmu a antimilitarizmu živeného v dôsledku dlhotrvajúcich vojen proti terorizmu v Afganistane a Iraku, v rámci ktorých, tak ako v každej vojne, boli aj mnohé chybné rozhodnutia a padli zbytočné obete ako medzi vojakmi, tak aj medzi civilným obyvateľstvom.*

Román – biografická *Polia cti* je vôbec prvým dielom spisovateľa Rouauda (* 1952). Udalostiam v samotnej vojne sa tu venuje len relatívne krátka časť, necelých dvadsať strán. Popritom sa však Rouaudovi podarilo evokovať najvýznamnejšie udalosti rokov 1914 – 1916 (premenu bleskovej vojny na zákopovú, použitie bojového plynu s opismi popálenín a bolestivých poškodení pľúc vojakov, podmienky života na fronte, nedostatok hygieny, život v bahne, nedostatok potravín, hrôzy života v prítomnosti rozkladajúcich sa mŕtvol kamarátov, neustálu prítomnosť smrti, nemoci a strachu, nedostatok liekov...). Ďalšie časti románu sa však venujú psychickým traumám. Rozoberajú nikdy nemiznúce ťaživé spomienky tých, ktorí vojnu prežili, duševné bolesti tých, ktorí nevedeli, kde a za akých podmienok ich milovaní prišli o život, alebo sa ich telá nikdy nenašli. Dlhoročné čakanie (často až desať rokov) na ich možný návrat či nález tela... márne živená nádej, že predsa len prežili, a konečné trpké a bolestivé vytriezvenie. Autorovi sa podarilo živo predstaviť aj utrpenie vojakov v zázemí, keď sú aj počas svojich krátkych dovolení v mysli stále v zákopoch so svojimi druhmi a rovnako aj duševné útrapy ich príbuzných, ktorí na stratu svojich blízkych nikdy nemôžu nielen zabudnúť, ale často aj ochorejú len na základe týchto spomienok. Vojna rozbila každej rodine jej obvyklý život a zasadila jej členom ťažké, nikdy nezahojiteľné rany. Tie psychické boli často ťažšie a vážnejšie ako rany fyzické. Príkladom je Matilde, ktorej padol manžel Émile, alebo jej švagriná Marie, sestra Émila a Josepha, ktorý padol tiež. Matilde celé roky čaká na návrat Émila a obe ženy sú nemocné, čo len zo spomienky na nich. Podobný úspech mali aj ďalšie knihy, román Marca Dugaina²⁷ a dokumenty dvojice Jean Guéno – Yves Laplume, ktorí vydali listy a zápisky francúzskych vojakov z frontu.²⁸

²³ ROUAUD, J. *Les champs d'honneur*. Paris : Minuit, 1990; kniha vyšla aj v slovenskom preklade v roku 1994. Je to prvá autorova kniha a Rouaud dostal za ňu prestížnu Goncourtovu cenu.

²⁴ Francúzsky názov filmu z roku 1989 je *La vie et rien d'autre*.

²⁵ Francúzsky názov filmu je *Joyeux Noël*.

²⁶ Online: <http://www.csfd.cz/film/181404-stastne-a-vesele/>

²⁷ DUGAIN, M. *La chambre des officiers*. Paris 1998.

²⁸ GUÉNO, J. - P. – LAPLUME, Y. (ed.) *Paroles des poilus. Lettres et carnets du front (1914–1918)*. Paris 1998.

V prvých rokoch po skončení Veľkej vojny sa vyzdvihovali hrdinovia, oslavovali sa vlastné víťazstvá, padlí vojaci a obeť medzi civilným obyvateľstvom sa pripomínali z dôvodov oslavy hrdinstva a upevňovania vlastenectva. Neskôr prevládlo také nazeranie, že išlo o obeť vojny a hrdinstvo ustúpilo do pozadia. Od roku 2008 sa však vo Francúzsku objavuje aj ďalší aspekt – začína sa hovoriť nielen o padlých vojakoch, pôvodne hrdinoch a potom obetiach, ale otvoril sa aj problém „zbabelcov“, tých vojakov – mladých mužov, ktorí pod dojomom predchádzajúcich už známych masakrov na Marne, Somme a pri Verdune odmietali stať sa nezmyselnými obeťami (kanonenfutterom) tohto konfliktu, ktorí oni nezavinili. Ale, ako poznamenal François Furet, svet je dnes natoľko iný, že dnešní západní mladíci (dodajme, že nielen západní) si už nedokážu predstaviť národné vášne z toho obdobia a dôvody, čo viedli vtedajších mladých k tomu, že do vojny išli spočiatku až s nadšením.²⁹ V roku 1917 však už bola situácia iná ako v roku 1914 a k pacifistickým náladám dochádzalo nielen na východnom fronte, predovšetkým u ruských vojakov zasiahnutých bolševickou agitáciou, ale aj na Západe – u Britov a u Francúzov. Vtedy to boli „zbabelci“, boli popravovaní a ich spomienka sa nepripomínala. Až v roku 1998 vtedajší socialistický premiér Lionel Jospin pri pietnom akte v Crayonne, v známej oblasti krutých bojov v oblasti Chemin des Dames,³⁰ pripomenul aj týchto vojakov, „ktorí boli zastrelení na výstrahu v mene disciplíny“ a starosta Crayonne vtedy dokonca v *Le Monde* napísal, že išlo „o prvý a nepotrestaný zločin proti ľudskosti“.³¹ Spomínaná vlna nového pacifizmu však viedla aj k takému extrému, na ktorý opäť poukázal Audoin–Rouzeau, ktorý to považuje za typ amnézie a príklad „prézentizmu“, prenášania histórie do súčasnosti, že v spomínanej zbierke dokumentov Guéno–Laplume sa cenzuruje zmienka o barbarstve Nemcov v prvej svetovej vojne, hoci ide o autentický list francúzskeho vojaka René Jacoba z frontu tesne po bitke na Marne. Je to nie najvhodnejšie preberanie minulosti do prítomnosti a jeho cena je vysoká, pretože sa zaň platí „novo vymysleným poňatím vojnových udalostí 1914 – 1918, selektívnym zabúdaním, eufemizáciou a odklonom od reality“. Ale len tak mohlo vzniknúť miesto pamäti „prvá svetová vojna“, ktoré je prijateľné pre našich súčasníkov, domnieva sa Audoin–Rouzeau.³²

Ako uviedol V. L. Mal'kov v zborníku prác o prvej svetovej vojne, tento globálny konflikt zmenil celý systém medzinárodných vzťahov a politiky a na desiatky rokov vopred sa stanovili dominanty medzinárodnej politiky. Na prvom mieste medzinárodné vzťahy nadobudli výrazne ideologický charakter a zdôraznil sa význam celosvetového otvoreného a cynického zápasu o „miesto na slnku“, za vedúce postavenie vo svete a za víťazstvo jedného, samozrejme, toho najlepšieho, teda „vlastného“ spoločensko-ekonomického systému. Druhým významným faktorom bolo, že ľudstvo sa pokúsilo po prvýkrát³³ vytvoriť

²⁹ FURET, F. *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*. Bratislava : Agora, 2000.

³⁰ Existuje aj webová stránka, ktorá umožňuje vyhľadávať udalosti, jednotky a padlých vojakov v bitkách v oblasti Chemin des Dames. Online: <http://www.memorial-chemindesdames.fr/>

³¹ *Le Monde* 7. 11.1998, CASTEX, H. *L'affaire du Chemin des Dames. Les comités secrets*, Paris, Imago, 1998 s. 86-87, HADDAD, G. La querelle du „défaitisme“ en 1917. Mots. Les langages du politique. Online : 76 | 2004, mis en ligne le 21 avril 2008, consulté le 09 avril 2012. URL : http://mots.revues.org/2183_secrets, Paris : Imago, 1998, s. 86-87.

³² AUDOIN–ROUZEAU, ref. 21, s. 13.

³³ Tu však treba pripomenúť, že isté pokusy sa vyskytli už dávno predtým – napríklad snahy českého kráľa Juraja z Poděbrad, alebo čiastočne aj tzv. Svätá aliancia, aj keď primárne jej účelom bolo brániť revolučným zmenám v strednej Európe.

medzinárodnú organizáciu – ešte značne nedokonalú a napokon aj neúspešnú – na reguláciu medzinárodných vzťahov a stanoviť nejaký mechanizmus na diplomatické a mierové riešenie medzinárodných sporov, ktorý mal zabrániť vzniku veľkého ozbrojeného konfliktu – Spoločnosť národov.³⁴ Maľkov poukazuje aj na paradox, že hoci veľkú vojnu na jej počiatku takmer všetci chápali a predstavovali takmer ako „spravodlivý akt“, „obranu vlasti“ a podobne, a po nej ako „bláznovstvo“ či „nepremyslené alebo nezodpovedné konanie“, vojna nebola dôsledkom úkladov, nezhôd či chamtivosti monarchov, prezidentov a parlamentov a ani dôsledkom vojenského súperenia veľmocí. Príčiny krízy a nasledujúcej gigantической zrážky boli podstatne hlbšie a boli neprekonateľné. Nemožno ich hľadať v ambíciách, náhodných krokoch, urážkach či mylných predpokladoch. Konflikt mal bezprostredné, krátkodobé, ale aj hlbšie skryté a komplikované príčiny. Pri skúmaní vzniku prvej svetovej vojny treba pátrať po základných aj sprievodných príčinách konfliktu, po všetkých okolnostiach a súvislostiach a vziať do úvahy aj úlohu historickej náhody. Podľa ruského historika Pavla Vasiljeviča Volobujeva sa po roku 1989 hlava-nehlava všetko prehodnocovalo, ale základná téza vyslovená marxistickým dejepisectvom, že hlavným vinníkom vojny bol imperializmus, imperialistická politika veľmocí, je stále aktuálna aj v súčasnosti zbavenej ideologických tlakov. Ostatne tak to vo svojich spomienkach, ktoré vyšli pod príznačným názvom *Světová revoluce*, hodnotil aj T. G. Masaryk.³⁵ Ale to platí len v rovine všeobecného konštatovania, pretože je známe, že k vojne viedli nielen imperialistické protirečenia, ale aj s nimi súvisiace strategické záujmy. Podľa Francúza Luciena Febvra je nepochybné, že k vojne v roku 1914 viedol aj záujem o suroviny, ropu a odbytišťa tovaru.³⁶ V prvom rade treba venovať pozornosť dlhodobému súpereniu veľmocí a s tým súvisiacej otázke spojeneckých zmlúv a vytvorenia dvoch politicko-vojenských zoskupení a v druhom rade vtedajšiemu systému tajnej diplomacie a dobovým diplomatickým predstaviteľom oboch strán. Vojne bezprostredne predchádzala do tých čias neslýchaná militarizácia spoločnosti a zbrojenie, dokonca horúčkovité preteky v zbrojení, ktoré sa zopakovali v rokoch nasledujúcich po druhej svetovej vojne – našťastie vtedy už bez globálneho konfliktu. Historiografia sa zhoduje v závere, že v zbrojení prvé miesto patrilo cisárskemu Nemecku, čo sotva možno oddeliť od príprav na vojnový konflikt a jeho plánovania.³⁷ Svedčia o tom aj úvahy o narušení neutrality Belgicka nemeckou armádou, respektíve nemeckým generálnym štáбом, k čomu v roku 1914 aj skutočne došlo. A napriek tomu nemecká propaganda hlásala vlastenecké heslá o „obrane vlasti“... Ale do zbrojenia sa nechalo zatiahnuť aj Rusko, ktoré pod dojmom katastrofálnej porážky v rusko-japonskej vojne prišlo, napriek ekonomickým problémom, k modernizácii svojich ozbrojených síl. Veľký – ak nie rozhodujúci význam zohrala aj propagandistická a psychologická príprava obyvateľstva na vojnu. Na rozdiel od nemeckých autorov, historici zo Západu a Ruska poukazujú na to, že ideológia pangermanizmu dosiahla v predvojnovéj epoche nielen obrovské rozmery, ale aj veľkú intenzitu. Prítom však nemožno zabúdať ani na myšlienky „všeslovanskej solidarity“ či panslavizmus oživený v Rusku vo vzťahu k Srbsku a Čiernej Hore. Rusko malo tiež svoje zahraničnopolitické ciele a napríklad ruský politik, vodca strany Konštitučných demokra-

³⁴ MAĽKOV, ref. 3, s. 6.

³⁵ MASARYK, ref. 15.

³⁶ FEBVRE, L. *Combats pour l'histoire*. Paris : Librairie Armand Colin, 1992. Tenže. „*Honneur et patrie*“. *Une enquête sur le sentiment d'honneur et l'attachement à la patrie*. [Cours professé au Collège de France en 1945-46 et 1947.] Paris : Librairie Académique Perrin, 1996.

³⁷ MAĽKOV, ref. 3, s. 12-13.

tov, Pavel Nikolajevič Mil'jukov s obľubou hovorieval v súvislosti s ruskou zahraničnou politikou o „stáročných úlohách Ruska“.³⁸ V Rusku bolo v tom čase vydaných okolo 600 tlačovín v náklade 11 miliónov kusov s rôznymi výzvami k slovanským bratom.³⁹ Veľmi často sa pri propagande používali alebo oživovali aj stáročia staré udalosti. Napríklad Rusi apelovali u Poliakov, pravda s malým úspechom, na známu bitku pri Grünwalde (1410) s tým, že „ešte nezhrdzavel meč, ktorý porazil nepriateľa pri Grünwalde“ a že sa obnoví jednota Poľska pod ruským žezlom.⁴⁰ Podobne sa spočiatku propagovalo ako medzi českými monarchistami (Karel Kramář, Josef Dürych a ďalší), tak aj zo strany Ruska, budúce „slovanské kráľovstvo“. Väčší úspech však neskôr malo u Čechov a aj u Slovákov nadväzovanie profesora Tomáša Garrigue Masaryka na husitskú tradíciu a odčinenie bitky na Bielej hore (1620). Nemci mali svojho hrdinu zase v postave pruského kráľa Fridricha II. a podobne aj iné vojny vedúce krajiny a národy.

Svoju úlohu zohral tiež kolonializmus a snahy malých národov strednej a juhovýchodnej Európy, usilujúcich sa o vymanenie z nerovnoprávneho postavenia. Bezprostrednou predprípravou na Veľkú vojnu boli balkánske vojny, ktoré sa stali rozbuškou konfliktu, a ten sa skutočne udalosťami na Balkáne aj začal. Viacero autorov zdôrazňuje aj provokačnú úlohu tlače oboch strán. Tá významne prispela k rozduchavaniu nielen citov vlastenectva, ale postupne aj nespútaných vášní extrémneho nacionalizmu a šovinizmu, bez akéhokoľvek ohľadu na možné následky. Spočiatku veľkú „popularitu“ vojne pomáhali získať aj propagandistické heslá o obrane demokracie, oslobodení malých utláčaných národov, zničenie nemeckého militarizmu alebo despotického Ruska či Osmanskej ríše a podobne. Pri štúdiu prvej svetovej vojny sa potvrdzuje, že každá vojna vyvoláva nacionalizmus,⁴¹ ale, navyše, nacionalizmus vyvolaný týmto konfliktom pretrval aj mnohé desaťročia po jeho skončení.

Podľa Arnolda Toynbeeho k vojne veľmi prispel aj nerovnomerný rozvoj industrializácie a nacionalizmu, ktorý nanešťastie nad rozvojom priemyslu prevládol. Hlavným dejiskom vojny bola Európa, ale konflikt mal svoje vedľajšie scény aj v kolóniách a domíniách, zúčastnili sa v ňom aj Japonsko a Osmanská ríša. Rozhodujúci zvrát v ňom priniesol až vstup USA s ich veľkými a čerstvými ľudskými i materiálnymi zdrojmi. Koniec-koncov, ak porovnáme staršiu marxistickú historiografiu, najmä početné práce V. I. Lenina (často sa zabúda, že on venoval pozornosť nielen ekonomickým koreňom vojny, ale aj sociálno-psychologickým príčinám konfliktu) s historiografiou nezávislou od ideologických vplyvov či už starších alebo súčasných autorov, ani po mnohých desaťročiach nie je opodstatnené meniť stanovisko, že k vojne viedol zložitý komplex príčin ekonomických, politických a psychologických, rast militarizmu, extrémneho nacionalizmu a pocity odcudzenia a dezilúzie. Napriek tomu však existuje v novšej najmä americkej, britskej, nemeckej, ale i maďarskej odbornej spisbe silný prúd autorov usilujúcich sa o revidovanie alebo dokonca až negovanie takéhoto postoja a vracajúci sa k zjednodušeným tézám o panslavizme (a zákonite ponechávajúcich bokom pangermanizmus) a o buričstve agitátorov pochádzajúcich z malých stredo- a východoeurópskych národov. Pritom však tieto zložitosti videli inak oba proti sebe stojace tábory a inak ich videli historici a analytici už v rokoch vojny a aj v nasledujúcom období. Všeobecne platí, že ak sa autori píšuci o vojne regrutovali z tábora,

³⁸ Tamže, s. 14.

³⁹ BULDAKOV, V. P. *Pervaja mirovaja vojna i imperstvo*. In MAL'KOV, ref. 3, s. 23.

⁴⁰ Tamže, s. 23.

⁴¹ ETTY, J. *Serbian nationalism and the Great War*. In *History Today*, History Review 2009. Online: <http://www.historytoday.com/john-etty/serbian-nationalism-and-great-war>.

ktorý odsudzoval povojnové zmeny v Európe a Versailleské mierové zmluvy, mali negatívny postoj k štátom, ktoré po tomto konflikte vznikli, predovšetkým k súštátiu južných Slovanov, k Poľsku a najmä k Československu, ktoré sa o dvadsať rokov stalo (nepočítajúc Rakúsko, ktorého väčšina obyvateľov pripojenie k Nemecku nadšene uvítala) aj prvou obeťou revízie záverov prvej svetovej vojny premietnutých do medzinárodných zmlúv. To všetko prispelo podľa Viktora Leonidoviča Maľkova v júli 1914 k „otvoreniu Pandorinej skrinky“ a dôsledky tohto fatálneho vývoja znáša ľudstvo až do súčasnosti.⁴²

Zatiaľ čo sa diskusia o prvej svetovej vojne ako o mieste pamäti, ako som spomenul vyššie, vo Francúzsku alebo aj Rusku posunula už do celkom iných polôh, ako to bolo napríklad v medzivojnovom období, respektíve v čase pred rozpadom Sovietskeho zväzu, celkom inak je to pokiaľ ide o Maďarsko, Slovenskú republiku alebo Českú republiku. Treba zdôrazniť že u nás – v slovenskom a aj českom prostredí – sa 11. november ako Deň prímeria či novšie, Deň veteránov, nikdy netešil a ani dnes sa neteší takému významu ako na Západe, v Británii či Francúzsku. Je to preto, lebo u nás sa vždy významnejšie vnímal či už deň bitky pri Zborove (2. júl 1917) alebo 28. a 30. október 1918, neskôr 29. august 1944 (SNP) a 6. október 1944 spojený s Karpatsko-duklianskou operáciou. A aj preto, lebo 11. november 1918 na rozdiel od Západu pre Česko-Slovensko a najmä pre Slovensko žiadne skutočné skončenie bojov nepriniesol (a nepriniesli ho ani Padovské a Belehradské prímerie), pretože sa u nás bojovalo ešte do júla 1919. Aj keď my to nevnímame ako pokračovanie prvej svetovej vojny, respektíve nejakú „nevyhlásenú vojnu“ (Dušan Tomášek), ako ukazujú postoje staršej, ale aj súčasnej maďarskej historiografie (napríklad I. Molnár a ďalší), oni to vnímajú tak, akoby Slováci ani neboli chceli skončiť „tisícročné nevydarené manželstvo“ (Andrej Hlinka) s Maďarmi, a preto Maďari mali právo, aj po porážke vo vojne a dvoch spomenutých prímeriach (tie si ostatne každá strana vykladala po svojom) brániť začleneniu Slovenska do Československej republiky. Ako ukázal aj Roman Holec vo svojej analýze maďarskej historiografie zaoberajúcej sa Trianonom, v Maďarsku aj v súčasnosti zaznievajú tóny nie nepodobné revizionistickým maďarským snahám v medzivojnovom období.⁴³ Ak Csaba Zahorán⁴⁴ napríklad rozoberá tvrdenie R. Holca o tom, že „maďarská spoločnosť je chorá dejinami“, bolo by vhodné pripomenúť, že to takto nevidí len uvedený popredný slovenský historik v súčasnosti, ale takto to videli aj niektorí západní diplomati pôsobiaci v Budapešti v 20. a 30. rokoch minulého storočia! V tejto súvislosti by bolo potrebné sa zamyslieť nad otázkou, či maďarská spoločnosť od tých čias naozaj nepokročila, alebo to len Holec (zdôrazňujem však, že nielen Holec) zle chápe? Ako je to možné, že napríklad Vavro Šrobár ešte v roku 1930 a podobne aj Edvard Beneš (ten práve v Bratislave) v roku 1933 vyslovili nádej a aj želanie, že Maďari – aj keď je to pre nich ťažké – sa časom s Trianonom vyrovnajú a otvoria sa možnosti nielen pre hospodársku a kultúrnu, ale aj politickú spoluprácu medzi Československom a Maďarskom, ale stále sa tak nestalo?⁴⁵ Ako vieme, vývoj sa vtedy uberal celkom iným smerom, ale to, čo sa nepodarilo

⁴² MAĽKOV, ref. 3, s. 21.

⁴³ HOLEC, R. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 2, s. 291-312.

⁴⁴ ZAHORÁN, Cs. *Fenomén Trianonu v bratislavskom zrkadle. Reakcia na článok Romana Holca Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii*. In http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2011_5/szemle_2011_5_csaba-zahoran.pdf

⁴⁵ Beneš pripomína, že (nás) „je dôstojné ako víťazného národa i keď zo svojho stanoviska vo veciach zahraničných nemôžeme ustúpiť a neustúpime, aby sme mali pochopenie pre ťažkú situáciu

vtedy – 10 – 20 rokov po Trianone,⁴⁶ nemalo by už byť až takým problémom 90 – 100 rokov po ňom! Naozaj bude pravdou to, že vraj „*nikdy nebude maďarskej vlády, ktorá by uznala Trianon*“? Inak, než niektorí súčasní mladší maďarskí historici, to už na prelome 80./90. rokov videl József Galántai, podľa ktorého Trianon zaťažil, ale nepredurčil budúcnosť.⁴⁷ Tu je opäť veľmi významná otázka hraníc, reparácií, alebo inak problém spravodlivého, či „nespravodlivého“ mieru.

Ak Nemci a Maďari a časom aj iné štáty poukazovali na nespravodlivosť mieru uzavretého vo Versailles, treba si položiť aj otázku, že ak by bol Trojspolok vyhral vojnu, on by bol azda nastolil spravodlivý mier? Nevedno, ale takou malou ukázkou toho „spravodlivého“ mieru môže byť vzorka Brestlitovského mieru. Hovorí sa o maďarských menšinách v nových štátoch, ale takmer úplne sa mlčí napríklad nielen o slovenskej menšine, ktorá zostala v Maďarsku, ale aj o nemeckej... A potom, ak najmä Nemci a neskôr Hitler, ale aj Maďari od začiatku poukazovali nielen na nerovnoprávnosť, pokiaľ ide o ozbrojené sily, nepripomína sa, že mierové zmluvy boli len prvým krokom, a druhým krokom malo byť všeobecné odzbrojenie, ktoré, ak by sa bolo podarilo, bolo by celkom tento argument odstránilo. Ako vieme, rokovania o odzbrojení sa aj začali, ale skončili sa v slepej uličke. Takisto sa zdôrazňuje napríklad aj otázka neprimerane vysokých reparácií, ktoré mali čiastočne nahradiť vojnové škody aspoň pokiaľ ide o hospodárstvo a infraštruktúru území, kde sa bojovalo, pretože milióny zničených životov na oboch stranách ničím nahradiť nebolo možné.⁴⁸ Príči-

Maďarska a pre jeho národnú bolesť. Som československý vlastenec a mám pochopenie a rešpekt pre vlastenectvo ktoréhokol'vek iného národa, tiež národa maďarského. Je to ťažký problém psychologický, politický a mravný pre uvedomelých maďarských vlastencov, tento európsky vývoj pochopiť, prijať a s ním sa zmieriť. Preto som bol vždy tej mienky, že je našou povinnosťou ich vlastenecké pocity chápať a prijatie tohto osudového riešenia, ktorému proste nebolo možno vyhnúť... Nemáme voči maďarskému národu nepriateľských pocitov nemáme k nemu nenávisť, v budúcnosti môžu sa naše záujmy zase stretnúť... (zdôraznil F. V.) Kultúrne, literárne, vedecky, umelecky maďarský národ vytvoril diela, ktoré sa vyrovnávajú významom, cenou, ideálmi a tvorivou vôľou kultúre národov iných značne vyspelých a už to dáva Maďarom plné právo na uznanie, na rešpekt ich národnej ideje, ich národnej existencie a ich oprávnenej túhy po spokojnom kultúrnom rozvoji v budúcnosti. Uvádzam toto všetko, aby som pri príležitosti nášho vyznania národnej viery československej vzdal zcela objektívne a spravodlivo uznanie národnej ideje a národnej kultúre susedného národa. Rešpekt a uznanie naše druhým národom budú tiež rešpekt a uznanie nášmu národu.“ BENEŠ, E. *Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti*. Bratislava: 1934, s. 71.

⁴⁶ Najlepšou slovenskou syntézou o problematike prvej svetovej vojny a komplexe otázok spojených s Trianonom sú knihy Mariána Hronského. HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko 1918-1920 a Trianon*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, *The struggle for Slovakia 1918 – 1920 and the treaty of Trianon*. Bratislava : Veda, 2001.

⁴⁷ „...nem azért kell szólni a múlt súlyos következményű nacionalis ellentéteiről, hogy azoknál megmaradjunk, hanem azért, hogy túllépjünk rajtuk, hogy feloldjuk azokat, s így ne zavarhassák a Dunatárség nemzeteinek barátságát építő mai közös munkát.“ (Nie preto treba hovoriť o nacionálnych protikladoch minulosti, ktoré mali vážne následky, aby sme zotrvali pri nich, ale preto, aby sme ich prekročili, aby sme ich prekonali, aby tak nemohli narúšať dnešnú spoločnú prácu budujúcu priateľstvo národov v oblasti Dunaja.) GALÁNTAI, J. *A trianoni békekötés. A Párizsi meghívástól a ratifikálásig*. (Trianonské uzavretie mieru. Od parížskeho pozvania po ratifikáciu.) Budapest : Gondolat, 1990, s. 5.

⁴⁸ Koncom roka 2010 prebehla tlačou krátka správa, že Nemecko splatilo svoju poslednú splátku vojnových reparácií z prvej svetovej vojny. Aj keď vieme, že v určitom období boli splátky zo strany Nemecka prerušené a aj preto to trvalo tak dlho, vôbec netuším, v akom stave sú reparácie iných účastníkov vojny.

na a následok... Ak sa často poukazuje na to, že druhú svetovú vojnu vyvolal nespravodlivý mier uzavretý na konci prvej svetovej vojny, ako to bolo s už vyššie spomenutými obrovskými reparáciami a stratou Alsaska-Lotrinska v prusko-francúzskej vojne v rokoch 1870 – 1871, pričom ale – na území Nemecka sa nebojovalo, a teda nebolo ani zničené? To bolo tiež nielen nespravodlivé, ale stalo sa aj jedným z dôvodov francúzskych snáh o odplatu a navrátenie strateného územia.

Jedným z najvýznamnejších prostriedkov budovania kolektívnej pamäti sú pomníky, pamätníky, vojnové hroby a cintoríny ako časť miest pamäti označovaným v odbornej literatúre súhrnne francúzskym termínom „lieux de mémoire“. ⁴⁹ Tu priniesli, pokiaľ ide o slovenských autorov, veľa podnetných myšlienok jednak úvahy Lubomíra Liptáka, a jednak aj viaceré štúdie Petra Macha. ⁵⁰ Starostlivosť o pomníky a najmä o vojnové hroby a cintoríny je známkou kultúrnej vyspelosti a úrovne historického vedomia každého národa a ukladali a ukladajú ju signatárom mierových zmlúv aj príslušné ustanovenia týchto právnych noriem, ktoré sa však nie vždy rešpektovali. ⁵¹ Aj keď o tom azda netreba ani pochybovať, predsa len upozorním na základný atribút pomníkov ako miest pamäti. Azda najvýraznejšie je to v dobách zlých, v časoch vypätých či už v priaznivom, alebo smutnom období, keď dochádza „na lámanie chleba“, keď sa rozhoduje o budúcnosti národa, keď sa rozpadajú režimy, zanikajú či rúcajú staré ríše alebo, keď si treba pripomenúť lepšie časy v dobách minulých. Máme na to v našich na dobré i tragické zvraty bohatých českých i slovenských dejinách dostatok príkladov. Ale tak je tomu aj u Poliakov, Nemcov, Francúzov, Rusov, alebo Maďarov.

U nás je takmer v každej dedine a v každom meste pomník padlých rakúsko-uhorských vojakov, niekde – na Slovensku v podstatne menšom počte, než v Čechách – sa stavali a aj dochovali aj pomníky legionárske. V posledných rokoch k legionárskym pomníkom zmenila svoj postoj aj ruská administratíva a takéto obnovené pomníky, repliky pôvodných, postavených legionármi v rokoch 1918 – 1920, alebo celkom nové už stoja vo viacerých ruských mestách (napríklad Vladivostok, Jekaterinburg, Krasnojarsk, Nižný Tagil', Čeljabinsk, Buzuluk, Pugačov, a najnovšie aj Kungur) a ďalšie sa pripravujú. Zatiaľ čo táto téma na Slovensku nie je veľmi frekventovaná, v českých médiách sú časté aj negatívne reakcie. O katastrofálnom stave historickej pamäti časti našich súčasníkov svedčí aj to, že sa v médiách opakovanne objavujú kritické články proti obnovovaniu pomníkov legionárov

⁴⁹ LIPTÁK, L. Rošády na piedestáloch. 1. Pomníky a politické zmeny pomníkov. In *Občianska spoločnosť*. 1998, č. 11, s. 29-34, 2. Tamže č. 12, s. 31, „Self-consciousness emerges under the sign of that which has already happened, as the fulfilment of something always already begun. We speak so much of memory because there is so little of it left.“ Pierre NORA. *Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire*. Online: <http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/89NoraLieuxIntroRepresentations.pdf>. Podrobnejšie sa miestami pamäti zaoberám v stati *Pomníky, tabule, vojnové hroby a vojnové cintoríny ako miesta piety a miesta pamäti*, ktorá je v tlači.

⁵⁰ Pozri napríklad: MACHO, P. Štefánik ako symbol a mýtus v historickom vývoji. In *Slovenský národopis*, 2001, č. 3, s. 314-325, alebo Milan Rastislav Štefánik - bohatier a mučeník? In KREKOVÍČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVÍČOVÁ, E. (zost.) *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 163-173, Branislav Varsík a bratislavský pomník Márie Terézie. Epizóda zo života mladého študenta a pokus o rekonštrukciu jeho osobnej identity. In SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B. (zost.) *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 161-167. a ďalšie.

⁵¹ TURÍK, R. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 4, s. 3-23.

nielen doma, v Čechách alebo na Slovensku, ale aj v Rusku, kde pôvodné legionárske pomníky boľševici po víťazstve v občianskej vojne zlikvidovali, a devastovali sa aj samotné hroby legionárov. Dnes, v čase, keď sa situácia aj v Ruskej federácii zmenila a tamojšie orgány s obnovením pôvodných, respektíve stavbou nových pomníkov súhlasia, objavujú sa odmietavé a priehľadne politicky tendenčné stanoviská proti ich obnovovaniu v českých médiách. Neznalosťou a zavádzajúcimi informáciami prekypujú najmä viaceré materiály Petra Zídka. Zarážajúce je, že tento autor je vzdelaním historik, ale k svojim ideovo celkom popleteným pamfletom, konkurujúcim aj protektorátnym útokom na legionárov, si nerobí ani základnú heuristiku.⁵²

Na všetkých bývalých frontoch prvej svetovej vojny – východnom, západnom i južnom, je mnoho pôsobivých pomníkov z prvej svetovej vojny. Všetky pripomínajú tie milióny ľudských obetí, niektoré sú venované aj osobitným druhom zbraní, príslušníkom letectva, tankistom, delostrelcom alebo pešiakom. Jedným z najhroznejších typov takýchto miest pamäti sú pomníky obetiam bojových otravných látok. Človek vedecký a technický pokrok, vynálezy a objavy namiesto toho, aby ich využíval v prospech ľudstva, veľmi často viac zneužíva proti nemu. Už len čítanie o tom, čo cítili sestričky pri ošetrovaní vojakov zasiahnutých útokom otravnou látkou, je hrozné.⁵³ Chemické bojové látky sa použili napriek tomu, že na ne pamätala aj haagská konvencia. Jean Rouaud opisuje zlyhanie predvojnových snáh o ich zákaz nasledovne: „*Bojové plyny sa začali používať už pred rokom, prvý raz na steenstraatskom fronte pri meste Ypres... Krutý anonymný služobník plynu, skúšajúci svoj chlórový koktejl na úbohých pokusných zvieratkách – jeho skutočným terčom sú budúce tábory smrti – si bol vedomý toho, že sa prehrešuje proti haagskej konvencii, v ktorej sa výbojné štáty v záujme zníženia vojnových škôd dohodli, že v ďalšej vojne sa bude bojovať čestne, budú sa v nej dodržiavať pravidlá rytierskej mystiky a súbojového umenia, a v tejto modernej celoplanetárnej verzii bitky tridsiatich⁵⁴ sa vojaci budú navzájom kynožiť na bojisku nie väčšom ako plocha troch okresov, neprekročia hranice zápasísk a nezničia život miliónov nevychovaných, ktorých sa tieto kniežacie turnaje nikdy netýkali. Ale dohoda sa uzavrela v mierových časoch, keď si zdraví predstavujú, že sa v chorobe budú správať ako vzor rozumnosti...“*

Aj slovenská literatúra má viacero diel na vynikajúcej umeleckej úrovni, ktoré tematicky čerpali z utrpenia ľudstva v prvej svetovej vojne. Viac ako zo skutočného čítania sú zo školskej látky známe *Krvavé sonety* Pavla Országha Hviezdoslava: „*A jak v žne postat' zbožia líha zrelá/ pod kosou, radom váľajú sa telá;/ v cveng šabiel' šplachce črstvej krvi brod.../ Ó, ľudstvo! ľudstvo! Tak si vzdialené/ nebolo nikdy od príkazu Krista:/ Blížneho miluj ako seba, sčista/ a bezvýhrady splna, iskrenne.*“⁵⁵ To, že sa dnes málo čítajú, je škoda, pretože ide o nadmieru pôsobivú a emotívnu výpoveď nášho popredného básnika, ktorá, dokáže oslovit' nielen city, ale aj rozum súčasníka. Podobne je to aj s viacerými básňami Martina Rázusa, ktorý dokázal napríklad veľmi plasticky opísať matku čakajúcu v zimnej víchrici na prejazd vlaku, v ktorom mal byť jej syn – vojak, aby ho aspoň na chvíľku uvidela... Viacero prozaických diel zachytáva to obdobie na počiatku vojny na rôznej umeleckej úrovni.

⁵² ZÍDEK, P. Nestavme pomníky v Rusku. In *Lidové noviny*, 19. 10. 2011.

⁵³ MACDONALD, L. They Called It Passchendaele: *The Third Battle of Ypres & the Men Who Fought in It*. Toronto : Penguin Books, 1993.

⁵⁴ Odohrala sa vo vojne o bretónske dedičstvo (1341–1364) po smrti vojvodu Jána III. Dvaja uchádzači o dedičstvo sa dali zastúpiť svojimi tridsiatimi prívržencami. ROUAUD, ref. 23, s. 107.

⁵⁵ http://zlatyfond.sme.sk/dielo/112/Orszagh-Hviezdoslav_Krvave-sonety/1

Okrem mnohých pamätí, napríklad Janka Jesenského a Jozefa Gregora – Tajovského, sú to aj nostalgické poviedky Ema Bohúňa.⁵⁶ Nemožno a ani nie je účelné vymenúvať tu viacero prozaických diel, ale chcel by som spomenúť predovšetkým dva romány, ktoré sa zaoberajú krutými dopadmi vojny na obyčajných ľudí. Mám tu na mysli *Živý bič* Mila Urbana⁵⁷ a menej známy román *Stretnutie* od Fraňa Kráľa⁵⁸, ktorý stál vždy akosi v ústraní a viac sa hovorilo o jeho proletárskej a revolučnej poézii a sociálnych prózach *Jano* či *Čenkovej deti*. V oboch románoch sú prostredníctvom umeleckých prostriedkov čitateľovi predstavené smutné osudy generácií, ktoré sa dostali do súkolesia vojnového konfliktu, sociálna bieda radových drobných ľudí, ale i morálny úpadok „vyšších“ vrstiev, ktorý vojna ešte viac vyhrotila. U Fraňa Kráľa nájdeme aj veľa informácií o živote srbských (ale možno to vzťahnuť aj na ruských) zajatcov u nás. V krásnej literatúre sa bežný čitateľ dozvie o vojne často viac ako z odborných publikácií, hlavne pokiaľ ide o bežný, každodenný život vtedajších ľudí, vojakov na frontoch i civilného obyvateľstva v zázemí.

Záver

Takmer každá ľudská civilizácia má svoje báje, medzi ktorými vyniká báj „o zlatom veku“. V dávných dobách mali ľudia o tomto období také predstavy, že ľudstvo vtedy žilo ako v raji, nemuselo pracovať a napriek tomu bola hojnosť všetkého. Ale predovšetkým – ľudstvo vtedy nepoznalo vojnu. Zlatým vekom ľudstva sa však okrem spisovateľov a básnikov zaoberali aj filozofi. Jedni ho vykresľovali ako prvú etapu v dejinách ľudstva, iní ako vysnívanú métu, ktorú ľudstvo vybuduje až niekedy v budúcnosti. Napríklad Platón v dialógu „Politikos“ charakterizuje prvé pokolenie ľudí tak, že nemuseli pracovať, nepotrebovali odev ani obydlia, rozumeli aj reči zvierat a nepoznali vojny.

S Veľkou vojnou je spojených mnoho otázok nie celkom spoľahlivo zodpovedaných ani po takmer storočí. Viac však ako otázka jej vzniku a zodpovednosti za jej rozpútanie by nás mala zaujímať otázka mieru – hlavne, ako takým rozsiahlym celosvetovým, ale aj menším – lokálnym – vojnovým konfliktom predchádzať. Ako ukazuje aj naša súčasnosť, ľudstvo ešte stále neobjavilo taký mechanizmus, ktorý by vojne spoľahlivo zabránil a urobil z tohto fenoménu jav známy len z minulosti.

⁵⁶ BOHÚŇ, Emo. *Zaprášené histórie*. Bratislava : Tatran, 1971.

⁵⁷ URBAN, Milo. *Živý bič*. Bratislava : Perfekt, 2003.

⁵⁸ KRÁL, Fraňo. *Stretnutie*. Bratislava : Pravda, 1978.